

nomenament en una carta afectuosíssima escrita, com ell acostumava, en un català pintoresc i una ortografia arcaïtzant.

Que Déu l'hagi acollit en el seu si!

JOAQUIM CARRERAS I ARTAU

RAFAEL ALTAMIRA

* 1866 - † 1951

El dia primer de juny de 1951 va morir a la ciutat de Mèxic l'historiador Rafael Altamira i Crevea, nat a Alacant el 10 de febrer de 1866.

La bibliografia d'Altamira, recollida l'any 1936 (*Homenaje a don Rafael Altamira*, Madrid) i posada al dia el 1945 (*Bibliografía y biografía de Rafael Altamira y Crevea*, Edicions «Mediterrani», México D. F.), el 1948 (*Apéndice*, id. id) i el 1951 (*Altamira en México*, per J. Malagón, a *Historia Mexicana*, vol. I, pàg. 599, México D. F.) forma un conjunt de més de cinc-cents títols, sense comptar-hi els articles periodístics, de contingut molt divers. La cronologia tanmateix ajuda a classificar-los d'una manera lògica.

Altamira cursà els estudis primaris i de batxillerat a Alacant, i la llicenciatura de Dret a València (1881-86). L'anada a Madrid a cursar el doctorat (1887) fou decisiva per a la seva orientació, perquè Francisco Giner de los Ríos el prengué tot seguit com a auxiliar en la seva càtedra de Filosofia del Dret, i l'introduí en el cercle del Museo Pedagógico Nacional i de la Institución Libre de Enseñanza.

De l'any 1888 al 1897 s'estén el primer període de l'activitat d'Altamira, a qui sollicitaven al mateix temps la política i el treball científic. A la política el predisposava el seu temperament, i dirigí «La Justicia», periòdic del seu mestre Salmerón, als cursos de Metafísica del qual assistí alguns anys. El treball científic, però, era la seva vocació més profunda, i vencé. Encara vacillà Altamira entre la filosofia del dret i els estudis històrics. Acabà orientant-se, dins aquests, vers la història de la civilització i de les institucions jurídiques, gràcies a dues influències principals: d'una banda la de Manuel Bartolomé Cossío, d'altra la d'Eduardo de Hinojosa i de Joaquín Costa.

Són d'aquesta època la *Historia de la propiedad comunal* (amb Pròleg de Gumersindo de Azcárate, Tesi doctoral, Madrid 1890) i *La Enseñanza de la Historia* (Madrid 1891): primers estudis d'Altamira, que ja marquen el nord constant de la seva activitat científica: la preocupació pedagògica i l'enllaç del Dret amb la Història.

Al mateix temps, eixamplant l'horitzó, funda (1885) i dirigeix (fins a 1910; des de 1898 amb Antoni Elias de Molins) la *Revista crítica de Historia y Literaturas españolas, portuguesas e hispanoamericanas*, on dues generacions espanyoles — la de Codera, Costa, Hinojosa, Menéndez Pelayo... i la de Menéndez Pidal, Unamuno... — col·laboren amb pensadors i erudits estrangers, com Hübner, Croce, Farinelli, Mele, Adolfo Coelho, Carolina Michaelis, etc.

L'any 1897 guanya Altamira les oposicions a la càtedra d'Història del Dret espanyol a la Universitat d'Oviedo. La conservà fins a l'any 1910.

El moment i el lloc són interessants. Hi havia a la Universitat asturiana un grup de mestres plens d'inquietuds que exerciren una influència renova-

d'ora en la vida política i intel·lectual d'Espanya. Entre ells havia de trobar el seu lloc Altamira, que tot d'una pren la iniciativa de l'*extensió universitària*, croada cultural seguida per d'altres Universitats.

El sotrac produït en els intel·lectuals espanyols per la desfeta colonial de 1898 s'esbrava en alguns en forma de literatura o d'assaigs filosòfics — que no arriben al poble, com tampoc no hi havia arribat, val a dir-ho, la desfeta. D'altres, en canvi, deixant-se de planys i d'especulacions, intenten una acció «regeneradora», com deien llavors. Altamira s'adreça, sobretot, al medi que el volta: el jovent universitari. Tradueix i prologa els *Discursos* de Fichte «a la nació alemanya» després de la derrota de Jena (1813), i sota aquest signe escriu *El Patriotismo y la Universidad*, parlament inaugural del curs 1898-99 i futur capítol de la *Psicología del pueblo español*. Maragall, que, a la manera de franc tirador escaient a la seva personalitat insubornable, era també dels renovadors, s'entusiasma amb aquest llibre — «de lo mejor que se ha escrito en España en sentido regenerador en estos últimos años». I raona així el seu entusiasme per l'obra d'Altamira: «Está basada», diu, «en una erudición sólida, y construída con una serenidad y una imparcialidad de criterio que admiran y convencen (...). Adaptar el pasado al presente y al porvenir, he aquí su tema, planteado con sabiduría y desarrollado con una lucidez y predicado con un acento de verdad, que por sí solos son ya un ejemplo y un estímulo de acción eficaz y bienhechora. (...) Nada de grandes síntesis ni de definitivas filosofías de la historia, ni de terribles anatemas: mucho estudio, muchísimo talento y sobre todo un grande amor: por esto atrae, penetra y fecunda».

Són també d'aquests anys l'obra més coneguda d'Altamira, *Historia de España y de la civilización española*, i els seus dos cursos a l'Ateneo de Madrid sobre *Historia contemporánea de España desde fines del siglo XVIII* —panorama integral.

La guerra de Cuba i Filipines, on, com és just, tot el continent hispano-america donava l'ajut, si més no de la seva simpatia, a la causa alliberadora, havia refredat la tebior de les relacions entre Espanya i les joves Repúbliques. Calia liquidar d'una vegada el passat, quan ja no restava cap qüestió pendent i era veïna la commemoració del centenari de les primeres emancipacions. Altamira ho comprèn, potser abans que ningú. Amb *Cuestiones hispanoamericanas* (Madrid 1900) i *España en América* (València 1908) alça una veu favorablement acollida per la seva Universitat d'Oviedo. Sota el patronatge d'aquesta, ell durà una mena d'ambaixada de la moderna cultura espanyola a l'Argentina, l'Uruguai, Xile, el Perú, Mèxic, Cuba, i també els Estats Units. Deu mesos de viatge (juny 1909 - març 1910) i tres-centes conferències, resumats en el llibre *Mi viaje en América* (Madrid 1911), trenquen l'aïllament i no triguen a donar llurs fruits.

Per espai de prop de tres anys (començaments de 1911 a finals de 1913), sota els governs liberals de Canalejas i de Romanones, Rafael Altamira és el primer Director general d'ensenyament primari. La creació d'aquest càrrec va ésser un triomf de les idees innovadores de la «Institución», i el caràcter de *tècnic* que li fou donat permeté al govern monàrquic d'oferir-lo a Altamira i a ell d'acceptar-lo. El criteri oficial, però, girà amb el ministeri conservador de Dato. És obra d'Altamira la profunda reforma de l'ensenyament primari, la creació de nous centres, l'impuls de noves activitats. Deixà a la Direcció per

Rafael Altamira

---

ell creada un llevat de renovament, que ens facilità, deu anys després, la instauració del Patronat escolar de Barcelona.

La vocació d'Altamira, tanmateix, no era pas la burocràcia — ni que fos aquesta, per excepció, una burocràcia creadora —, sinó l'ensenyament. Compartí les seves tasques del Ministeri amb la direcció del Seminari d'Història d'Amèrica i contemporània d'Espanya creat pel Centro de Estudios Históricos. Descarregat d'aquelles, el trobem també des de l'any 1914 a la Universitat de Madrid, catedràtic d'Història de les institucions polítiques i civils d'Amèrica, estudi comú al doctorat de Dret i al doctorat de Filosofia i Lletres (Secció d'Història); ensems que, a l'Institut diplomàtic i consular, professa cursos d'Història de la colonització moderna, Història política contemporània d'Amèrica, Sistemes de colonització no espanyols a l'Àfrica.

La victòria aliada de 1918 i la formació de la Societat de les Nacions, on entrà Espanya des del primer moment, donaren un nou caire a la vida jurídica internacional.

L'any 1919, trobant-se Altamira presidint l'Institut de Dret comparat, de Madrid (on inicià la publicació d'una biblioteca jurídica moderna, continuada fins a l'any 1936), fou nomenat àrbitre espanyol en el Tribunal de litigis miners del Marroc (París). L'any següent fou membre del Comitè dels Deu encarregat pel Consell de la Societat de les Nacions de redactar l'avantprojecte d'estatut de la Cort Internacional de Justícia. Creada aquesta i radicada a la Haia, Altamira fou elegit un dels seus primers jutges l'any 1921 i reelegit el 1930. Una gran part de les publicacions d'aquest període pertanyen a matèries de Dret internacional i de pacifisme: retorn gairebé als estudis de ciència jurídica que havien captivat la seva primera joventut. Esdevenen també més nombroses les traduccions de les seves obres al francès, a l'anglès i a l'italià.

Tot i això, Altamira no abandonarà la seva càtedra de Madrid fins arribar-li la jubilació forçosa. Hi treballa sempre que les tasques de la Cort li deixen lleure i, com a fruit d'aquest treball, dóna a la impremta la *Colección de textos para el estudio de la Historia i de las Instituciones de América*.

La jubilació d'Altamira a l'edat de setanta anys (febrer 1936) precedí de poc el començament de la guerra civil. Des de llavors passava a Baiona, al país basco-francès, les vacances de la Cort de la Haia, als treballs de la qual participà fins a la darrera sessió d'abril de 1940. La convocada per al 10 de maig ja no pogué tenir lloc, per la invasió alemanya. En aquests quatre anys (1936-40) Altamira escriví algun dels seus informes més interessants de matèria internacional i mantingué la col·laboració a diverses revistes d'Europa i d'Amèrica.

Altamira restà a Baiona fins que pogué traslladar-se a Portugal i, gràcies a la Fundació Carnegie, a Nova York. Finalment, invitat per la Secretaria d'Educació i per la Universitat Nacional Autònoma, arribà a Mèxic a darrers de 1944, on trobà, amb el ressò encara no oblidat de la seva primera estada, l'afecte cordial de joves mestres de la Universitat de Mèxic, antics deixebles seus a la Universitat de Madrid. Tot d'una reprengué l'activitat docent, així a la Facultat de Filosofia i Lletres i a la de Dret com al Colegio de México.

El període de quinze anys que va del seu refugi a Baiona fins a la seva mort fou consagrat gairebé exclusivament per Altamira a la tasca america-

nista i a la revisió d'antigues publicacions. Havia planejat una sèrie d'estudis *Sobre las fuentes de conocimiento del derecho indígena* que, tot esperant l'avinentesa d'aplegar-los en una col·lecció de setze volums, donava com a articles, des de 1937, en revistes especialitzades, sobretot en la «Revista de Historia de América» de l'Institut Panamericà de Geografia i d'Història. La mort va trobar-lo en plena tasca: corregint proves del *Diccionario de palabras jurídicas y técnicas tomadas de la legislación indiana*, que, com a obra pòstuma, ha publicat la Comissió d'Història del dit Institut.

Malgrat l'edat avançada i els trasbalsos dels darrers anys, Rafael Altamira conservà sempre l'optimisme i l'esperit de treball que el caracteritzaven, i també — fins ben poc abans de la seva mort — la resistència física, el pols segur i aquella manera ferma de plantar-se que posava de relleu tota l'alçada de la seva figura escardalena.

Tenia Altamira l'ampla curiositat de l'humanista que s'interessa per la filosofia, per l'art, per la literatura — a la qual donà la seva contribució activa de contes i novel·les —. No desmentint la seva vocació de catedràtic d'Història del Dret, Altamira és, tot d'una peça, pedagog, historiador i jurista. Pedagog d'aula i de seminari, desvetlla les vocacions, encarrila les activitats i guia el treball dels seus deixebles; però surt també del clos de la Facultat amb l'*extensió universitària*, i s'esforça des de la Direcció de l'ensenyament a posar els elements de la cultura a l'abast dels més freturosos. Historiador, trastoca la vella rutina de donar la preponderància, quan no l'exclusivitat, als fets d'ordre polític i militar, i valora damunt d'ells, per primera vegada a Espanya, la història de la civilització. Jurista, compagina l'evolució històrica del dret amb els principis permanents de la justícia i amb una fe activa en els ideals pacifistes i en l'organització internacional: és a dir, en la pau pel dret, no per la força.

Fonamentant-se en aquest darrer aspecte d'Altamira, el jurisconsult mexicà Isidro Fabela, ja en llavors a la Cort Internacional de la Haia, va presentar al Storting de Noruega, començant l'any 1951, la candidatura de Rafael Altamira per al Premi Nobel de la Pau, que aquell Parlament és l'encarregat d'atorgar. Amb rara unanimitat, prestaren suport a la iniciativa les corporacions, autoritats i particulars de l'Amèrica llatina que tenen dret de presentació — i a l'Amèrica del Nord la Carnegie Endowment for International Peace. La mort d'Altamira precedí la data en què el premi havia d'ésser concedit.

La constant participació a congressos internacionals, el llarg recorregut per les dues Amèriques, els cursos a les universitats de Bordeus, Brusselles, Califòrnia, la Haia, Houston, Londres, Oxford, París (Sorbona, Col·legi de França), Tolosa; la col·laboració ininterrompuda a revistes franceses, angleses, alemanyes, nord-americanes, cubanes, peruanes, argentines, portugueses i mexicanes: tot això feia d'Altamira l'historiador espanyol més conegut i amb més prestigi fora d'Espanya. N'és bona prova que fos ell el cridat a col·laborar amb articles, capítols i volums referents a Espanya a *La Grande Encyclopédie*, a l'*Encyclopaedia Britannica*, a la *Cambridge Mediaeval History*, a la *Cambridge Modern History*, a *The Pacific Ocean in History*, així com a les col·leccions «La vie politique des peuples» i «The Continental Legal Series». El Comitè Internacional de Ciències Històriques li confià de presidir (1982-86) les tasques de la Conferència Internacional de l'Ensenyament de la Història. Al si de

l'esmentat Comitè, Rafael Altamira compartia la representació espanyola amb Ramon d'Alòs-Moner, delegat de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS.

Malgrat que visqué des de molt jove lluny de la terra nadiua, Altamira no en perdé mai el sentiment (*El sentimiento alicantino*, Barcelona 1929), i les seves úniques monografies de tema concretament territorial es refereixen al dret consuetudinari i a l'economia popular de les comarques d'Alacant. No oblidà pas la nostra llengua, i en edat tardana (1982) publicà a la col·lecció «Nostra Novella» de València una producció de la seva joventut: *La Terreta (Marina)*. Molt interessat per les coses de Catalunya i a fer-les conèixer, l'any 1897 donava una traducció castellana de *L'escanya-pobres* de Narcís Oller, i deu anys després, coincidint amb el moviment de Solidaritat, posava com a tema d'estudi al seminari de la seva càtedra de la Universitat d'Oviedo «Història i doctrines del catalanisme». Cal remarcar així mateix que una de les novetats de la seva Història d'Espanya és el caràcter integral que li dona, estudiant-hi amb amplitud objectiva el desplegament polític i les institucions dels estats aliens a la corona de Castella.

Rafael Altamira fou un exemple d'integritat moral i de dignitat civil; fou també un amic constant i eficient dels seus deixebles.

LLUÍS NICOLAU D'OLWER

JOSEP POUŠ I PAGÈS

* 1873 - † 1952

Josep Pous i Pagès va néixer el primer de febrer de 1873 a Figueres, on el seu pare, propietari i metge a Avinyonet, havia cercat refugi durant la guerra civil. Home, aquest, d'esperit obert i de cor generós, era per les seves idees un liberal que militava en paraules i en actes. D'ell aprengué el futur gran escriptor a servir un ideal i a seguir una vocació insubornablement. Batxiller als quinze anys, tot semblava dur-lo cap a la medicina. Estudià tres cursos de la carrera a Barcelona, però es fastiguejà de la Universitat, rutinària i burocràtica. D'un sol mestre guardà un record vivent: de Ramón y Cajal. I del que d'ell havia escoltat i vist, un cert plec científic, un gust per l'observació, una necessitat de proves objectives, un rigor en el raonament, en suma, que el caracteritzaren sempre com a home i com a literat. Un intent en el camp de la indústria i del negoci fracassà així mateix. Pous i Pagès se sentia nascut per a les lletres i no vacillà més a lliurar-s'hi professionalment. Amb la mateixa seguretat de visió es decidí per la llengua materna. No es reduí, però, a explotar la gràcia i la saborosa riquesa del seu dialecte empordanès; partint-ne i conservant-ne com un to, formà sempre al costat dels qui aspiraven a crear per damunt dels parlars locals un llengua comuna de cultura, precisa, flexible i normal. Així el tingueren amb ells, addicte i disciplinat col·laborador, els orientadors del grup de «L'Avenç» i més endavant els tècnics de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS.

Amullerat als vint anys, visqué un temps a la seva casa pairal d'Avinyonet, amb lleures per a una apassionada presa de possessió de les seves facultats i dels seus mitjans com a escriptor. Publicà en 1900 la seva primera novel·la: